

Оксана КАРЛІНА

МІЗОЦЬКИЙ КЛЮЧ ДУНІНИХ-КАРВИЦЬКИХ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Рід Дуніних-Карвицьких герба Лебідь не належав до давніх волинських шляхетських родів. Його прабатьківщиною вважають Скшинно в Сілезії, а безпосереднім осідком – село Карвиці Опочинського повіту Сандомирського воєводства¹. Представники малопольської гілки роду Карвицьких не займали високої соціальної позиції в межах держави. Лише наприкінці 40-х років ХVІІІ ст. Юзеф-Кастан «на Скшинні і Карвицах» Дунін-Карвицький увійшов до кола вищих королівських урядників: він став регентом коронної канцелярії, а в 1753 р. – маршалком Люблінського коронного трибуналу, 1781 р. – поланецьким каштеляном, за рік – завіхостським каштеляном (Сандомирське воєводство)². Каштелянство надавало право засідати в сенаті Речі Посполитої. Стрімкій політичній кар'єрі Юзеф зобов'язаний великому коронному канцлерові Яну Малаховському (1746–1752 рр.), до клієнтели якого він входив. Вони обоє були вихідцями з Опочинського повіту, де Я. Малаховський тривалий час тримав уряд опочинського старости³.

Від 1740-х рр. Юзеф Карвицький почав нагромаджувати маєтки на Волині: у 1747 р. він одержав від острозького ордината

---

¹ Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький та магдебурзьке право Мізоча на Волині. Рівне, 2011. С. 5.

² Dunin-Karwicki J. Jak to in illo tempore bywało. Kartka z drugiej połowy ХVІІІ w., wyjęta z papierów familijnych domu Duninów-Karwickich. Kraków, 1896. S. 2.

³ Ширше про місце Юзефа Карвицького у шляхетському соціумі див.: Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 8–17.

князя Януша Сангушка у пожиттєву посесію села Мізоч і Півче в Луцькому повіті⁴, котрі під кінець свого життя викупив.

Першу згадку про Мізоч і навколишні села знаходимо у грамоті князя Любарта Гедиміновича від 1322 р.⁵, згідно з якою ці маєтки мали перебувати у власності Луцького владцтва. У цьому документі читаємо: «Паки же, спаднейшого ради отправованя хвалы Божое пры церкви соборной, даемо надто подь Острогомъ тому господину отцу владыце и восприемникомъ его село наше Бусчу, з дворысчомъ Борсчовскимъ, Мезочъ Малый и Великий, Будорожъ, Пичеви, Точывско, как се въ себе шыроко и долго маєтъ, до Чудовы могилы, з лєсами, подь Дубно на две мили и ку Дерманю, зъ гаями, ловами и зо всякими пожитками». У дослідників виникли сумніви щодо автентичності цієї грамоти, тому не зрозуміло, яким чином перелічені села опинились у складі володінь луцьких єпископів⁶. Однак уже в 1583 р. київському воєводі, маршалкові Волинської землі, князеві Костянтину Острозькому належали Великий Мізоч, Малий Мізоч, Біляшів, Будораж, Півче, Буща⁷, Мощаниця. На 1629 р. власником цих сіл був князь Владислав-Домінік Заславський як острозький ординар⁸.

Центром волинських маєтностей Юзефа Карвицького став Мізоч, який у 1761 р. отримав статус міста на магде-

⁴ Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 9.

⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / wyd. przez B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. Warszawa, 1885. Т. 6. S. 514; Грамоти XIV ст. / упоряд., вст. ст., комент. і слов.-показ. М. Пещак. Київ, 1974. С. 20–22.

⁶ Кулаковський П. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування. *Острозька давнина*. Остріг, 2015. Вип. 4. С. 26.

⁷ Źródła dziejowe. Warszawa, 1889. Т. 19: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Т. 8: Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole / spisane przez A. Jabłonowskiego. S. 80–81.

⁸ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. І. Залюднення Волинського воєводства у першій половині XVII століття. Київ, 1930. С. 36–37.

бурзькому праві на підставі королівського привілею⁹. Самоврядування було обмежене: магістрат мав діяти під безпосереднім контролем власника. Ю. Карвицький подбав, щоб у локаційному акті докладно виписали час проведення аж 12 ярмарків у містечку¹⁰. Потреби ринку викликали необхідність перетворення цього населеного пункту на виконавця функцій місцевого торгового центру, посередника в торгово-економічних зв'язках між міським і сільським населенням. На 1775 р. Мізоцький ключ, окрім Мізоча (78 димів), охоплював такі села: Біляшів, Будераж (46 димів), Буща (32 дими), Велика Мощаниця (52 дими), Мала Мощаниця (46 димів), Півче, Солтанівка (7 димів), Стубло, Ступно (80 димів), Суйми¹¹.

Спадкоємцем Юзефа-Каєтана став його син Кшиштоф Дунін-Карвицький (1757–1813). Він служив у коронній армії в 1774–1777 рр. як ротмістр кавалерії. 1780 року був обраний послом до сейму від Київського воєводства (Карвицькі володіли містечком Рокитне і чотирма селами в цьому воєводстві¹²). Із початком реформ Чотирирічного сейму в 1789 р. Кшиштоф повернувся на військову службу вже в чині генерал-майора¹³; зі своїм полком він узяв участь у війні з Росією 1792 р., в якій відзначився у битві під Дубенкою. Після перемоги тарговичан пішов у відставку. Тадеуш Костюшко сподівався на активну підтримку Карвицьким повстання 1794 р.,

⁹ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. Киев, 1869. Ч. 5: Акты о городах (1492–1798). Т. 1. С. 401–405.

¹⁰ Аналіз локаційного привілею від 23 вересня 1761 р. див.: Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 19–23.

¹¹ Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 26; Rzemieniecki K. Sumaryusz podatków dóbr dawniej Ordynacji Ostrogskiej z 1775 roku. *Острозька давнина*. Остріг, 2016. Вип. 5. С. 163–175.

¹² Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 12–14.

¹³ Dunin-Karwicki J. Jak to in illo tempore bywało... S. 2.

тому надав йому звання генерал-лейтенанта. Проте той з вісьмома батальйонами піхоти і двома полками карабінерів з Волині так і не вирушив¹⁴.

Кшиштоф Карвицький осів у своїх волинських володіннях і зайнявся завершенням будівництва родинної резиденції в Мізочі, що у XVIII ст. було дуже популярно по всій Речі Посполитій. Невдовзі тут постав спроектований невідомим архітектором величний палацовий комплекс, який складався з кількох будівель у стилі класицизму. Було також закладено парк, над чим працював знаний ландшафтний дизайнер Діонісій Міклер¹⁵.

Перед Другою світовою війною, в 1938 р., працівники Варшавської політехніки провели обстеження паркових ансамблів шляхетських і магнатських садиб біля Рівного, Дубна і Кременця. До пам'яток садово-паркової архітектури були зараховані парк і палац графа Юзефа Дуніна-Карвицького (1870–1940) у Мізочі. Вони розташовувалися на західній околиці містечка, над озером, утвореним рікою Стублою. «Широка липова алея вела з палацу до костелу. Вона утворювала вісь, яку підкреслювали симетрично поставлені будинки кордегардні (стояли недалеко від в'їзної брами і були призначені для охоронців. – *О. К.*) і офіцин (містилися позаду палацу. – *О. К.*) та два крила палацу. Початковий задум закрити цю вісь головним корпусом палацу не був реалізований. Нині з цього місця відкривається чудовий вид на частину парку, котра терасами сходить до води. На протилежному боці озера є великий звіринець. У роки [Першої] світової війни згоріла центральна частина західного крила палацу, і на цьому місці пізніше закладено нову будівлю. Вона опирається на вісь східного крила і входить у два уцілілі під час пожежі ризаліти

¹⁴ Hoffman J. Udział Wołynia w powstaniu kościuszkowskim. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1931. T. 2. S. 72, 79.

¹⁵ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnich kresach Rzeczypospolitej. Wyd. 2-e, przejrzone i uzupełnione. Wrocław, 1994. T. 5: Województwo wołyńskie. S. 248–253.

(висунуті вперед частини фасаду будинку. – О. К.), з'єднані між собою широким півколом балюстради»¹⁶.

У палаці зберігалися велика бібліотека, родинний архів, цінні документи з історії Речі Посполитої (сеймові діаріуші зі збірки останнього польського короля, листи Т. Костюшка тощо), а також колекції давньої порцеляни і скляних виробів¹⁷.

Наприкінці XVIII ст. (1798 р.) у руках Кшиштофа Карвицького, крім Мізоча, перебувало ще 14 поселень (див. *табл. 1*).

Таблиця 1
*Мізоцький ключ Кшиштофа Дуніна-Карвицького в 1798 р.*¹⁸

Населений пункт	К-сть дворів	Соціальна структура населення					Загалом осіб
		духовенство	шляхта	міщани	поміщицькі селяни	вільні люди	
Мізоч	136	8	74	178	800	87	1147
Борщівка (Борщівка Перша)*	16	–	15	–	72	–	87
Будераж	36	3	–	9	193	3	208
Буща	55	2	7	4	288	4	305
Велика Мощаниця (Стара і Нова Мощаниці)	163	8	–	13	992	9	1022
Великий Біляшів (Білашів)	115	8	–	5	706	–	719

¹⁶ Żelechowska K., Ciołek G. Ze studiów nad założeniami ogrodowymi Wołynia. *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*. Warszawa, 1939. Nr. 1. S. 32.

¹⁷ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji...* S. 252.

¹⁸ Складено за: Російський державний військово-історический архив (далі – РГВИА), ф. ВУА, д. 18653, ч. 3, л. 3а–4.

Мала Мощаниця	80	13	27	4	456	11	511
Мостище (Мости)	5	–	6	4	21	7	38
Певча (Півче)	27	10	6	2	175	–	193
Святе (Святе)	8	–	7	3	33	20	63
Стубло (Стеблівка)	16	–	9	3	77	–	89
Ступно	110	6	–	3	631	–	640
Суїми (Суйми)	25	–	–	7	142	6	155
Сулганівка (Підгайне)	12	–	–	3	68	–	71
Хинівка	2	–	–	2	5	–	7
Разом	806	58	209	240	4 659	147	5 313
		1,1	3,9	4,5	87,7	2,8	100,0

* У дужках подано сучасну назву.

Усі ці поселення розташовувалися «одні на рівнинних, а інші на горбистих місцях; Мостище і Хинівка – на суходолі при колодязях (тобто воду беруть з колодязів. – *О. К.*), Будараж – на лівому, а Буща – на правому боці безіменного струмка, обидва [села мають] церкву, в кожному – [на честь] Михаїла Архангела, і по одному панському будинку, [будівлі] дерев'яні, а на струмку біля першого – борошномельний млин на один камінь, [який] діє лише навесні через те, що мало води; Борщівка – на суходолі при колодязях; Певча, Велика Мощаниця і Ступно – на лівому, а Суїми – на правому боках безіменних струмків; з них у першому – церква [на честь] Святителя Миколая і панський будинок, а на струмку – борошномельний млин на один камінь; у другому – церква [во ім'я] Різдва Богородиці, у третьому – [церква на честь] апостола і євангеліста Йоана Богослова, [будівлі] дерев'яні; біля четвертого на струм-

ку – борошномельний млин на один камінь. Султанівка – на суходолі при колодязях, Мала Мощаниця – на правому боці безіменного струмка; у ньому – церква на честь Архангела Михайла і панський будинок, [будівлі] дерев'яні. Великий Біляшів і Стубло – на суходолі при колодязях; у першому – церква [на честь] Різдва Богородиці, а в останньому – панський будинок, [будівлі] дерев'яні. Святьє – на лівому, а містечко Мізоч – по обидва боки річки Стубелки; в містечку – церква [на честь] Різдва Богородиці, панський будинок, [будівлі] дерев'яні, при ньому – муровані господарські будівлі; на річці – два борошномельні млини, кожний – на один камінь, [вони] діють тільки навесні й восени; дерев'яних яток – 12; живуть [у містечку] євреї, вільні люди і селяни, перші займаються дрібною торгівлею та продажем напоїв, а інші – різними ремеслами; ярмарків буває на рік три: 1-й – 23 квітня, 2-й – 14 серпня, 3-й – 9 грудня, на які з'їжджаються із ближчих містечок і сіл мешканці тільки з продуктами і приганяють на продаж різну худобу; торгівля триває по одному дню». Далі в описі говориться, що ґрунти в цьому маєтку переважно глинисті, а подекуди піщані; селяни сіють жито, пшеницю, овес, ячмінь, гречку, просо, а також льон і коноплю, урожай з використанням добрив був сам-3. Селяни відробляли панщину – три дні на тиждень. Дохід поміщика становив 2 125 рублів на рік з усього маєтку¹⁹.

Як бачимо, Кшиштофа Дуніна-Карвицького можна віднести до середньозаможної волинської шляхти. У його власності був лише один господарський комплекс – Мізоцький ключ, у котрому нараховувалося 2 664 «ревізькі душі» (тобто приватнозалежні особи чоловічої статі). Саме числом «ревізьких душ» у Російській імперії визначався розмір земельного володіння до 1861 р. Окрім Мізоча, кріпосні селяни концентрувались у трьох селах: Великій Мощаниці, Великому Біляшеві та Ступні. Містечко в цьому маєтку не було одним із найбільших поселень, але майже 70 % його мешканців складали саме кріпаки.

¹⁹ РГВИА, ф. ВУА, д. 18653, ч. 3, л. 3а–4.

178 осіб (15,5 %) у Мізочі означені як міщани; до цього стану зараховані також по декілька осіб (одна – дві родини) в кожному селі. Це були євреї, які в містечку займалися дрібною торгівлею і ремеслом, а в селах – шинкарством в орендованих корчмах. Ще 1774 р. в Мізочі єврейська громада здобула дозвіл на спорудження синагоги²⁰.

Під час перепису податного населення (п'ятої, а на приєднаних у результаті поділів Речі Посполитої землях першої ревізії), в 1795 р. євреїв фіксували як міщан або купців, якщо ті заявляли про наявність у них певної суми капіталу й могли заплатити з неї відсотковий збір. У Російській імперії представників цієї національної громади відносили до іногородців. Вони окремо від християн сплачували державні податки й інші грошові збори, виконували натуральні повинності, утримували навчальні та добродійні заклади, мали свої спільні кошти, що збиралися тільки в їхньому середовищі (коробкове й свічкове) і призначалися на задоволення їхніх громадських потреб. У судових справах євреї підлягали магістратам (мізоцьких, зокрема, судили в Дубенському), а після ліквідації цих органів місцевої влади в 1860 р. – повітовим судам, де їхні інтереси репрезентували два засідателі, один з котрих був вибраний з-поміж християн, а інший – серед юдеїв.

Регулювання фінансових зобов'язань євреїв перед власниками маєтків, на землях яких вони мешкали, відображено в законі «Про облаштування євреїв» від 1804 р.²¹ Хоча в тому документі вказується про заборону закріпачувати представників цієї національності й виведення їх з-під вотчинної юрисдикції, але є там водночас і норма про отримання від землевласника письмового підтвердження того, що юдей, який захотів переселитися в іншу місцевість, виконав перед

²⁰ Фелонюк А. Юзеф Дунін-Карвицький... С. 25.

²¹ О устройстве евреев. Высочайше утвержденное положение. 1804. Декабря 9. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ РИ). Собрание первое. СПб., 1830. Т. 28. № 21547. С. 731–737.

паном свої обов'язки. Йдеться про сплату чиншу за ділянки землі, виділені при початковому заселенні, котрими євреї володіли спадково. Розмір цього внеску залежав від його походження. Так званий вічний чинш, тобто давно встановлений і незмінний упродовж тривалого часу, розподілявся єврейською громадою між своїми членами-домовласниками на три роки не за кількістю землі, яку займала садиба, а з огляду на торгіву вигоду місця й частково заможність господаря. З кожним новим розподілом сума вічного чиншу змінювалася. Натомість договірний чинш залишався сталим для домовласника до тих пір, поки не оновлювалися умови володіння нерухомістю, укладені з власником міста. При визначенні розміру такого чиншу до уваги бралось місце локації ділянки і як вона використовуватиметься. Грунти в центрі цінилися найдорожче, як і ті, що були призначені під забудову торговими і промисловими об'єктами²². Євреї-чиншовики не могли набувати ділянки на праві власності, однак мали право покинути землі пана²³.

Наприкінці XVIII ст. зафіксовано 74 особи шляхетського стану в Мізочі, а також по одній – дві родини у більших селах Мізоцького ключа. Це були переважно безземельні шляхтичі, які вели господарство на орендованих ґрунтах за умови сплати чиншу. Тривалий період такі економічні відносини регулювалися звичаєвим правом, тому сума чиншу документально не фіксувалася²⁴, проте навіть тоді, коли між паном і чиншовиком встановлювалося, що цей платіж стягуватиметься на підставі інвентаря, він залежав від прибутковості ділянки, переданої чиншовикові²⁵.

²² Воронин А. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края. Киев, 1869. С. 100–101.

²³ Незабитовский В. Замечания по вопросу о чиншевом владении в Западных губерниях. Киев, 1883. С. 55, 60–61.

²⁴ Рембовский А. История и значение чиншевого владения в Западном крае. СПб., 1886. С. 43–44.

²⁵ Дыбовский С. О чиншевом праве. *Журнал гражданского и уголовного права*. СПб., 1884. Кн. 5/6. С. 33, 46.

Оскільки Мізоч був центром управління великим маєтком, у ньому мешкав управитель ключа, керівники окремих галузей поміщицького господарства: лісничий, адміністратор місцевого фільварку (вони, як правило, були людьми шляхетського походження). Адміністрацію маєтку нижчого рівня творили ланові, гуменні, сторожі. Вищі управлінці забезпечувалися грошовою платою та продуктами, нижчий персонал отримував земельні наділи; за службу у фільварку всі вони звільнялися від повинностей.

В описі Мізоцького ключа за 1798 р. 147 осіб фігурують як «вільні люди». Це була окрема соціальна категорія у структурі населення західних губерній Російської імперії. Вона привернула до себе увагу в 1840-х рр., коли з'ясувалося, що «вільні люди складають окремий стан не кріпосних жителів, які платять окремо встановлений для них подушний податок разом зі збором на водні та супутні шляхи по 2 рублі 9 коп. сріблом»²⁶. Відповідно до указу від 23 лютого 1799 р., до стану «вільних людей» віднесли вихідців з Австрії, Пруссії тощо, котрі давно поселились у східних воєводствах колишньої Речі Посполитої. Згодом джерела поповнення цієї соціальної верстви значно розширилися. До неї включали відпущених на волю поміщиками (у т. ч. в результаті судового рішення) кріпаків, позашлюбних дітей, народжених жінками вільного стану; охрещених євреїв; виключених з духовного стану осіб; дітей відставних солдатів, не зарахованих до військового відомства; деяких іноземців, котрі прийняли російське підданство; прибулих у західні губернії осіб, котрі не були кріпосними, але «за розпорядженням губернського начальства мали вибрати спосіб життя», щоб із часом їх зараховували до котрогось зі станів, що відповідав їхній зайнятості.

Після смерті Кшиштофа Дуніна-Карвицького в 1813 р. увесь Мізоцький ключ з 2 147 «ревізькими душами» пере-

²⁶ Российский государственный исторический архив, ф. 1281, оп. 4, д. 3, л. 7.

йшов у власність його удови Францішки з Малаховських Дуніної-Карвицької (доньки останнього великого коронного канцлера Гіацинта (Яцка) Малаховського, сина Яна Малаховського) на підставі колокаційної угоди²⁷. Прибутки від продажу напоїв у корчмах, з млинів, гуралень, цегельнь, тартаків, «узагалі з усього слабо розвинутого тоді сільського промислу» одержували дрібні кредитори. Села Буща й Мости разом із частинами сіл Борщівка, Велика Мощаниця і Ступно набула «воєводина» Ізабелла Свейковська, дружина останнього подільського воєводи Леопольда Свейковського, сестра Кшиштофа Карвицького²⁸.

Населення Мізоча поступово зростало: якщо 1808 р. в ньому налічувалося 136 дворів²⁹, де мешкало 1 278 осіб (690 залежних селян і 588 міщан-євреїв³⁰), то вже в 1837 р. – 187 дворів³¹.

Важко відтворити динаміку чисельності жителів Мізоча. Матеріали переписів-ревізій хибують на неточність. Це засвідчує одна зі справ Дубенського земського суду, що розглядалася в середині 1850-х рр. Єврейська спільнота містечка звинуватила двох своїх членів у підпалах, крадіжці коней і грошей на суму 1 086 руб. 25 коп., зібраних нею для сплати державних податків. Обвинувачені заперечували свою вину, стверджуючи, що громада хоче їх позбутися, бо вони ще в 1851 р. заявили, що під час ревізії до списків не занесено 70 юдеїв³².

Євреї були мобільнішими від християн, що пояснюється постійним пошуком ними ремісничої роботи й виконанням функцій торгових агентів. Тому з кінця 40-х років ХІХ ст. в актах місцевих органів влади все частіше трапляються дані про «ревізьке» й наявне єврейське населення в містах і містечках.

²⁷ Dunin-Karwicki J. Z moich wspomnień. Warszawa, 1901. T. 2. S. 30, 167.

²⁸ Ibid. S. 167.

²⁹ РГВИА, ф. ВУА, д. 16775, л. 196.

³⁰ Там же, д. 18656, л. 27.

³¹ Там же, ф. 414, оп. 1, д. 36, л. 21.

³² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 33, спр. 580.

Так, наприкінці 1840-х рр. Мізоч заселяли 670 місцевих і 63 приїжджі євреї, котрі проживали в 56 будинках, а на початку 1854 р. їх у містечку мешкало 854 особи, хоча ревізією зафіксовано лише 770³³. Приблизно 10 % (86 «ревізьких душ») з них були настільки бідними, що не могли сплачувати державних податків і зборів, – за них це робила громада, виділяючи певні кошти з коробочного збору (непрямого податку, який платили євреї при купівлі кошерного м'яса)³⁴.

Взявши до уваги те, що на початок 1860-х рр. кількість населення Мізоча становила 1 316 осіб³⁵, можемо дійти висновку, що, з одного боку, обмежувальні заходи перешкоджали єврейській міграції з містечок «смуги осілості», до яких належав Мізоч, а з іншого – нижча смертність юдеїв посприяла зростанню їх частки в поселенні. Внаслідок цього тут поступово формується «штетл» (у перекладі з їдишу – містечко) з властивими тільки йому культурологічними рисами: єврейським побутовим циклом, базованим на релігійній традиції, «жидівськими професіями», міцними економічними зв'язками з навколишнім селянством, духовно-соціальною автономією³⁶. Навіть російська влада пов'язувала поняття «євреї» й «містечко».

У 30–40-х роках ХІХ ст. юдейська спільнота Мізоча мала одну молитовну школу («бесамедрим») й одну синагогу («бесакнисов»)³⁷. Оскільки за «Положенням про євреїв» 1835 р. лише за наявності в містечку 80 єврейських дворів там могли існувати і молитовна школа, і синагога³⁸, а в Мізочі

³³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 84, спр. 186, арк. 104–119.

³⁴ Там само, арк. 384–393.

³⁵ Географическо-статистический словарь Российской империи / сост. П. Семенов. СПб., 1867. Т. 3. Вып. 4: Нов–Оя. С. 236.

³⁶ Про феномен штетла див.: Петровський-Штерн Й. Штетл: золота доба єврейського містечка. Київ, 2019.

³⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6343, арк. 98.

³⁸ Высочайше утвержденное положение о евреях, опубликованное 31 мая. 1835. Апреля 13. *ПСЗ РИ. Собрание второе*. СПб., 1836. Т. 10. Отд. 1. № 8054. С. 308–323.

таких дворів було менше (близько 60), то губернський уряд вимагав закрити «зайву», на його думку, синагогу³⁹.

Провідну роль в економіці Мізоча відіграла внутрішня торгівля. Саме вона формувала той образ специфічного поселення, який наближав містечко до міста. Загалом у мережі ярмарків саме містечка займали основне місце, залишаючи містам другорядне. Хоча Мізоч мав дозвіл на 12 щорічних ярмарків (привілей 1761 р.), але, як показують звіти волинського губернатора 40–50-х років XIX ст., найчастіше їх відбувалося тільки п'ять: два навесні, один влітку та ще два восени. Товарообіг на кожному з них не перевищував тисячі рублів, а кількість покупців коливалась у межах 800–1 300 осіб⁴⁰.

Відповідно до потреб місцевого ринку, в містечку також розвивалося ремесло. На початку 1814 р. мізоцькі ремісники звернулися до магістрату Дубна, юрисдикції котрого вони підлягали, з проханням відновити в їхньому містечку цехову організацію. Потребу в цьому вони обґрунтували тим, що «в ремеслах є повний непорядок, а інколи бувають і сварки»⁴¹. Керуючись «Ремісничим положенням», міська рада ухвалила рішення відправити до Мізоча свого президента, щоб той, «зібравши громаду майстрових людей, і якого саме ремесла більше майстрових виявиться, надав цьому право вибрати з найшановніших майстрів старшину і старшинських заступників, і хто вибраний буде, тому подати список балотування на затвердження в цей магістрат»⁴². Найбільше виявилось кравців, тож цех став називатися кравецьким і власне з представників цієї професії й була обрана цехова верхівка⁴³.

Вагоме значення для економічного життя Мізоча мали сільськогосподарські заняття: землеробство, городництво,

³⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6343, арк. 4 зв.

⁴⁰ Там само, ф. 442, оп. 1, спр. 5228, арк. 39 зв.–47; спр. 6476, арк. 113 зв.; спр. 6882, арк. 45; спр. 8144, арк. 186–186 зв.

⁴¹ Державний архів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 139, арк. 45.

⁴² Там само, арк. 45 зв.

⁴³ Там само, арк. 49–50.

тваринництво. Можна припустити, що господарство містечкових селян було тісніше пов'язане з ринком, ніж сільських мешканців. Адже їм продаж своєї продукції полегшувала наявність у містечку ярмарків і базарних днів. Безперечно також, що комунікаційну й торгову інфраструктуру поселень такого типу використовували для реалізації своїх товарів не тільки їхні жителі, але й селяни з навколишніх сіл і поміщики. А отже, Мізоч, як будь-яке інше містечко, вносив свій вклад у зростання товарності сільського господарства.

Мешканці Мізоцького ключа християнського віросповідання протягом першої половини XIX ст. залишалися особисто залежними селянами. За способом відробітку панщини вони поділялися на тяглих та піших. Тяглими вважалися ті з них, хто мав у своєму господарстві пару волів або коней і зобов'язаний був працювати на пана разом зі своєю робочою худобою. Під час проведення інвентарної реформи в 1840-х рр. власник Мізоча Казимир-Ян Дунін-Карвицький (1796–1852) вказав, що в Мізоцькій волості налічується 162 тяглих і 108 піших дворів. Уся волость здана в оренду («посесію») на 12 років шляхтичеві Карлу Нико (з його дочкою одружитья згодом син Карвицького Юзеф (1833–1910), автор мемуарів та нарисів з історії Волині, який писав також під псевдонімом Юзеф Власт). Після оголошення «Інвентарних правил» у травні 1847 р. селяни 60 дворів, записаних до тяглих, відмовилися відробляти триденну панщину. Вони просили зменшити кількість панщинних днів, аргументуючи це тим, що є бідними, бо мають лише по одному волу або коню. Проте їхнє прохання не було визнане законним, оскільки і тягли, і піші селяни користувалися однаковими за величиною ділянками землі та угідь, а відтак мусили відробляти однакову панщину – по три дні на тиждень (тільки піші – без робочої худоби)⁴⁴.

Варто зауважити, що урожайність зернових на рівні сам-3 у Мізоцькому ключі вже наприкінці XVIII ст. була високою

⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 451, спр. 15.

(такий її рівень уважався достатнім у Волинській губернії навіть у середині XIX ст.). Для прикладу, у щорічному звіті губернатора за 1850 р. зазначено, що врожай зернових у губернії – пересічно сам-3, на одного жителя припадає по 2 чверті хліба (після відрахування зерна, що призначалося на посів та винокуріння)⁴⁵.

У 40–50-х роках XIX ст. власник Мізоча старався знаходити нові джерела доходів у своїх володіннях, відкриваючи невеликі підприємства, котрі переробляли сировину місцевого походження. Згідно з інформацією волинського губернатора за 1842 р., у містечку функціонував скляний завод, який щороку давав продукції на суму 1 380 руб.⁴⁶, а в 1857 р. фіксовано тут «шкіряний завод», обсяг виробництва якого складав 150 руб. на рік⁴⁷.

Організація шкіл у великих землеволодіннях для дітей залежних селян – явище досить розповсюджене на Волині в кінці XVIII – на початку XIX ст. Як правило, такі школи відкривались у містечках – центрах маєтків. У Мізочі також була парафіяльна школа, заснована Кишиштофом Дуніним-Карвицьким (фундушевий запис зроблено 14 жовтня 1803 р.)⁴⁸. За твердженням Юзефа Дуніна-Карвицького, його дід на початку XIX ст. не раз обговорював проблеми освіти краю в листуванні з Тадеушем Чацьким і Гуго Коллонтаєм⁴⁹. Власник містечка виділив для навчального закладу приміщення, господарські будівлі та город⁵⁰. З фундушевого капіталу передбачалося щорічна виплата вчителів (45 руб.) та винагорода успішним учням (5,4 руб.). У школі мали

⁴⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 8121, арк. 50.

⁴⁶ Там само, спр. 4324, арк. 155 зв.

⁴⁷ Там само, оп. 34, спр. 1440, арк. 31–39.

⁴⁸ Сейко Н. Добродійність поляків у сфері освіти (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. Житомир, 2006. С. 314.

⁴⁹ Dunin-Karwicki J. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości. Warszawa, 1901. S. 24.

⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 710, оп. 2, спр. 1397.

здобувати знання щонайменше 10 дітей управлінців маєтку («офіціалістів») і дворових людей⁵¹. Ця освітня установа продовжувала діяти і після Листопадового повстання 1830 р. За відомостями на 1837 р., поданими до Острозького повітового дворянського училища, котрому підпорядковувалося Мізоцьке парафіяльне училище, у ньому на той час учителював Іван Паржницький, родом з Ковельського повіту, шляхтич⁵². На початку 1840-х рр. на його місці був уже «пан Шкодлярський», який тричі на тиждень приходив до палацу вчити «абетки і написання російських літер» десятирічного спадкоємця Мізоцького ключа Юзефа Дуніна-Карвицького, позаяк домашній учитель Богданкевич, «хоча й закінчив Кременецький ліцей і відзначений золотою медаллю цього наукового закладу, не був у стані викладати мені (Юзефові. – *О. К.*) цю науку, до якої в той час потрібно було окремого спеціаліста»⁵³. Як згадував мемуарист, «знання пануючої мови в країні під російським скіпетром виявилися необхідними» в його житті⁵⁴. Сам Богданкевич станом на січень 1843 р. мав 17 учнів⁵⁵.

Генерал Кшиштоф Дунін-Карвицький також фундував 1806 р. в Мізочі (щоправда, без дозволу губернського правління) мурований костел Яна Непомука (у стилі класицизму)⁵⁶. У крипті цього храму він і був похований. Тут же спочила його невістка Клементина і брат Щепан Турно. Ще в містечку «здавна» була римо-католицька каплиця, де в 1830-х рр. служив вікарій Франц Россінський, і православна церква Різдва Богородиці, відремонтована сином Кшиштофа Казимиром у 1832 р.

1833 року Казимир Дунін-Карвицький звернувся до Міністерства внутрішніх справ з проханням надати костелові

⁵¹ [Dunin-Karwicki J.] Wspomnienia Wołyniaka. Lwów, 1897. S. 11.

⁵² Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 71, оп. 1, спр. 391, арк. 74.

⁵³ [Dunin-Karwicki J.] Wspomnienia Wołyniaka... S. 11.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ ДАЖО, ф. 71, оп. 1, спр. 650, арк. 7.

⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 347, арк. 11.

статус парафіяльного. Його підтримував луцький римо-католицький єпископ Міхал Пивницький. Парафію мали утворити сповідники латинського обряду з Мізоча і 21 навколишнього села в кількості 702 осіб. У самому містечку налічувалося 140 римо-католиків. Однак, як з'ясувалося в результаті перевірки дубенським і острозьким справниками даних, наведених у зверненні поміщика, майбутня парафія мала охоплювати всього 61 двір, тому «департамент духовних справ іноземних сповідань» згаданого міністерства не дозволив її утворити, апелюючи при цьому до закону 1795 р., за яким на одного ксьондза має припадати 100 дворів. Відтак Мізоцький костел і надалі залишався філією Острозького, без постійного священника та визначеного матеріального забезпечення («фундушу») з боку землевласника⁵⁷.

Таким чином, у першій половині XIX ст. Мізоцький ключ був типовим маєтковим комплексом середньозаможної шляхетської родини, котра зуміла втримати свої земельні володіння в умовах суспільно-політичних змін та пристосуватися до нових викликів часу. Соціальний склад населення й основні його господарські заняття в родинному маєтку Дуніних-Карвицьких відповідали тогочасним економічним реаліям.

⁵⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 347, арк. 12–13.